

УДК 316.4.06

МОДЕРНІЗАЦІЯ, САМООРГАНІЗАЦІЯ ТА ЛЕГІТИМАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ПОРЯДКУ У СУЧАСНОМУ ПЕРЕХІДНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: КОНЦЕПЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Резнік Володимир Станіславович – доктор соціологічних наук, доцент, завідувач відділу історії та теорії соціології Інституту соціології Національної академії наук України

Зміст соціологічного поняття соціального порядку не конкретизований з огляду на особливості сучасного перехідного українського суспільства. Актуальна наукова проблема полягає у тому, що концептуалізації соціального порядку у стабільних розвинутих суспільствах можуть проявитися змістовні обмеження або невідповідності стосовно сучасного українського суспільства. У соціології є дефіцит знання про соціальний порядок перехідних пострадянських суспільств. Це вимагає окремого теоретичного дослідження для уточнення концепту соціального порядку перехідного суспільства. Метою дослідження є концептуалізація соціального порядку як соціетального феномену та отримання знань про стан соціального порядку сучасного українського суспільства. Дослідження буде стосуватися таких аспектів, як модернізація, громадянська самоорганізація та легітимізація соціального порядку суспільства.

Ключові слова: легітимізація, соціальний порядок, модернізація, перехідне суспільство.

Содержание социологического понятия социального порядка не конкретизировано с учетом особенностей современного переходного украинского общества. Актуальная научная проблема заключается в том, что концептуализации социального порядка в стабильных развитых обществах могут проявиться содержательные ограничения или несоответствия относительно современного украинского общества. В социологии есть дефицит знания о социальном порядке переходных постсоветских обществ. Это требует отдельного теоретического исследования для уточнения концепта социального порядка переходного общества. Целью исследования является концептуализация социального порядка как социетального феномена и получения знаний о состоянии общественного порядка современного украинского общества. Исследование будет касаться таких аспектов, как модернизация, гражданская самоорганизация и легитимация социального порядка общества.

Ключевые слова: легитимация, социальный порядок, модернизация, переходное общество.

Majority (70%) of the population in Ukraine reports about deficient of order in society and law enforcement. These feelings are symptoms of social problems. The problem is that the current social order in Ukrainian society does not meet the expectations of most people. In the last year there were a sharp political and civil conflict, foreign occupation and rejection of the territory of Ukraine, armed separatism and terrorism, foreign aggression. These developments confirmed the need for a sociological study of the problem of order in modern Ukrainian transitional society. The problem of order in society had been being developed by researchers since decades. Researchers identified the main features of social order which are expressiveness and unanimity civilizational identity, consensus symbols, common social values and ideals, social norms, certainty of social statuses and roles, social interactions predictability, sustainability of social relations, organization of social relations, coordination of social interests, balance and equivalence of social exchange, social control processes, legitimacy of social institutions, and societal cohesion communities. However, the content of the sociological concept of social order is not specified due to transient features of modern Ukrainian society. Current scientific problem is that the conceptualization of social order in stable developed societies may show substantial limitations or inconsistencies in relation to modern Ukrainian society. In sociology there is a lack of knowledge about social order in transitional post-Soviet societies. This requires some theoretical studies to clarify the concept of social order in transition society. The study is the conceptualization of social order as a societal phenomenon and gains knowledge about the state of social order of modern Ukrainian society. Research addresses aspects such as modernization, civic self-organization and legitimation of social order of society. It is necessary to organize the theoretical interpretation of social order, summarize research experience problems of social order in Ukraine, to develop the conceptual foundations of the study of social order in a transitional society. Such a study should include historical and sociological, theoretical and empirical analysis.

Keywords: legitimation, social order, modernization, transitional society

Розділ 1. Історія, теорія та методологія соціології

Дані соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України уможливили спостереження симптомів нагальної соціальної проблеми. Йдеться передусім про брак порядку в суспільстві та дотримання діючих у країні законів, що його відчувала переважна більшість громадян (70%) впродовж останнього десятиліття. Відтак більше року тому соціальна проблема була визначена як невідповідність наявної соціальної упорядкованості життя суспільства очікуванням переважної більшості його громадян. З огляду на це, дослідники відділу історії та теорії соціології Інституту соціології НАН України зауважували неабиякі ризики для соціального порядку в сучасному українському суспільстві. Адже цей порядок не був загальноприйнятним і загальновизнаним, тобто легітимним для переважної більшості громадян. Впродовж останнього року зауважені ризики втілюються. Ми спостерігали гостре політичне і громадянське протиборство, дочасну зміну влади, іноземну окупацію та відторгнення частини території України, прояви збройного сепаратизму і тероризму, підтримуваних ззовні. Вказані обставини підтвердили необхідність соціологічного дослідження проблеми порядку в суспільстві загалом та в сучасному українському перехідному суспільстві із притаманним йому культурним розмаїттям, зокрема.

Понад те, наразі бракує обґрунтованого визначення характеру зазначеного розмаїття, що напевне неабияк далось взнаки в Україні упродовж недавніх драматичних подій. Варто звернути увагу на узагальнені американським соціологом-неопозитивістом У. Уоллесом головні підвиди культурної та соціальної структур, що їхнє поєднання опосередковано показують зв'язки між особливостями культурного розмаїття та соціальною впорядкованістю суспільства (табл. 1).

Таблиця 1.

Головні підвиди культурної та соціальної структур за У. Уоллесом [1, с. 114–116]

Структури		Типові поведінкові регулярності	Концептуалізації (теоретик: концепт)
культурна	соціальна		
Консенсусна	Унісонна	«...люди думають, відчувають і роблять ті самі речі разом, і ці речі є логічно і ситуаційно сумісні (цебто вони відбуваються, не зачіпаючи одні одних)».	Е. Дюркгайм: «механічна солідарність».
Взаємодоповнювана	Взаємообмінна	«...люди думають-відчувають і роблять різні, але взаємодоповнені речі разом».	Е. Дюркгайм: «поділ суспільної праці», «органічна солідарність».
Різномірною	Конфліктна	«...люди думають-відчувають і роблять несумісні речі разом. Виходить так, що одні учасники повинні втрачати, тоді як інші – придбати».	К. Маркс і Ф. Енгельс: «класове суспільство», «класова боротьба», «класова свідомість».
Плюралістична	Сегрегована	«...люди думають-відчувають і роблять що-небудь у просторовій (або) часовій ізоляції від чогось іншого, так що їх сумісність або несумісність не зачіпає причинний зв'язок».	Л. Купер: «плюралістичні суспільства». Ф. Фанон: «зони колоніального світу».

Які із зазначених головних підвидів культурної та соціальної структур, тобто культурного розмаїття та похідної від нього соціальної впорядкованості, склалися в сучасному українському суспільстві за два останні десятиліття? Як ці переважаючі наразі підвиди будуть далі змінюватися/усталюватися? Для успішного пошуку відповідей на ці питання слід зважати на відповідний теоретико-методологічний досвід, накопичений у світовій соціології.

Проблематика порядку у суспільстві розроблялася дослідниками завжди – впродовж протосоціологічного, класичного та сучасного етапів розвитку соціології. Ідея упорядкування суспільного життя присутня у творчості соціальних мислителів всіх часів та народів. Але започаткування теоретизування із приводу «проблеми порядку в суспільстві» пов'язують із теоретиками природних прав та суспільної угоди – Т. Гобсом, Дж. Локом, Ж.-Ж. Руссо та ін. Фактично вона є осердям предметного поля соціологічної науки. Вкрай важкою і позбавленою сенсу видається спроба складання списку чільних дослідників, що оперують терміном «порядок» у різних аналітичних соціологічних контекстах. Легше згадати тих, хто виніс термін «порядок» у заголовок своїх книг. Серед них – Ч. Х. Кулі [2], Р. Бендікс [3], Н. Хомскі [4], Р. Дарендорф [5], Ф. Фукуяма [6], У. Бек, Е. Гіденс та С. Леш [7; 8], С. П. Гантінгтон [9; 10], Д. Норт та ін. [11]. Поняття «соціальний порядок» вживане соціологами для позначення суспільного ладу (устрою) або певних

загальноприйнятих правил та норм у межах суспільства загалом або його окремих осередків життєдіяльності*. Водночас вживаними також є поняття громадського, громадянського, світового та глобального порядку, якими окреслюється середовище існування даного соціального феномену.

Водночас у соціологічному теоретизуванні наявне концептуальне протиставлення порядку та безпорядку. Стани соціального порядку та безпорядку розглядаються як протилежні одне одному і водночас як невід'ємні одне від одного. Коли спостерігаємо або аналізуємо ці стани суспільства, то завжди опосередковано один з них уявляється на тлі іншого, і – навпаки. Дається взначи синхронність їхнього існування та взаємної мінливості: впорядкованість та невпорядкованість суспільства – несталі його стани, що можуть зростати або знижуватися, змінювати один одного. Разом із тим, вжиток поняття «соціальний порядок» у соціологічному дискурсі має подекуди певний політико-ідеологічний характер: наприклад, цілком сталий соціальний порядок, за якого наявна несправедливість чи невідповідна нерівність, трактується як безпорядок. Відтак непоодинокими є протиставлення старого та нового соціальних порядків тощо. Також подекуди певний соціальний порядок внаслідок різних обставин може бути бажаним і прийнятним для однієї спільноти та небажаним і неприйнятним для іншої спільноти у межах суспільства. Може йтися про взаємне доповнення, співіснування, узгодженість, конкурування або протиборство різних соціальних порядків у межах суспільства або світової спільноти.

У соціологічному дискурсі зауважуються й ознаки соціальної впорядкованості та безладності, що виявляються дослідниками як властивості різних спостережуваних соціальних феноменів (табл. 2).

Серед властивостей соціального порядку можна також зазначити відтворюваність, врегульовану мінливість та взаємну прийнятність соціальних взаємодій та відносин. Таким чином, зміст поняття «порядок» в сучасній соціології є вельми розгалуженим і неоднозначним. Його складають низки взаємопов'язаних та вибірково споріднених за змістом понять, а також протилежних за змістом дихотомічних понять. Неоднозначність у зміст поняття «соціальний порядок» привносить також політико-ідеологічна та парадигмальна позиція дослідників. Відтак необхідне окреме дослідження для узагальнення та уточнення: а) змісту поняття «соціальний порядок», його функцій та зв'язків у поняттєвому апараті сучасної соціології; б) позачасових, універсальних та інваріантних властивостей феноменів соціального порядку та впорядкування.

Водночас зміст соціологічного поняття соціального порядку не конкретизований з огляду на особливості сучасного перехідного українського суспільства із притаманним йому культурним розмаїттям. У цьому випадку бракує емпіричної верифікації. Отже, актуальна наукова проблема полягає у тому, що неузгаальнені концептуалізації соціального порядку здебільшого у стабільних розвинутих суспільствах, поширені у світовій соціології, можуть виявити свої змістовні обмеження або невідповідності стосовно сучасного українського суспільства, а відтак – увиразнюють дефіцит знання про соціальну упорядкованість перехідних суспільств. Це вимагає окремого теоретичного дослідження для уточнення пізнавальних можливостей концепту соціального порядку стосовно перехідного суспільства, що зазнає докорінних перетворень. Тобто метою перспективного дослідження є концептуалізація соціального порядку як соціетального феномену та отримання на цьому концептуальному підґрунті вірогідних знань про стан соціальної упорядкованості сучасного українського суспільства, імовірно

*Вельми інформативна також загальна етимологія слова «порядок». Зокрема, в українській мові слово «порядок» походить від слова «ряд», що позначає (1) сукупність однорідних предметів або істот, вишикуваних в одну лінію, та (2) договір або угоду. Таким чином, «порядок» – це буквально розташування «по ряду» (у певний спосіб, а не абияк) або життєдіяльність «по ряду (договору, угоді)». Втім, значення цього слова у мовленні дещо ширше, оскільки воно позначає: а) стан, коли де-небудь всі речі на своїх місцях; лад у протиставленні безладдю; правильне або звичне розташування, розміщення чого-небудь; б) стан, коли все робиться, виконується як слід, відповідно до певних вимог, правил; упорядкованість; лад; злагодженість, узгодженість у діях; організованість; дотримання правил, норм поведінки де-небудь; дисципліна; в) державний, суспільний лад; устрій; чинні будь-де закони, правила; норми громадської поведінки; місцеві звичаї, обряди; г) певна послідовність, черговість чого-небудь; спосіб виконання, метод здійснення будь-чого; спосіб розміщення, розташування чогось [12, с. 1074]. Дуже близьким, а подекуди й однаковим за змістом в українській мові є також синонім «лад», що також може означати: а) стан, коли будь-де всі речі на своїх місцях; порядок у чомусь або будь-де; протилежність безладдя; б) стан, коли все робиться, виконується як слід, відповідно до певних вимог, правил; упорядкованість; злагодженість, узгодженість у діях; організованість; згоду, злагоду у стосунках, взаєминах; в) певним чином зумовлене розташування, розміщення чого-небудь, чого-небудь; порядок; г) систему суспільного, державного укладу [12, с. 603]. Ще один україномовний синонім-дублікат «порядку» та «ладу» – «устрій» – теж означає установлений суспільний порядок, систему організації будь-чого; лад [12, с. 1518]. Загалом в усіх випадках йдеться про таке поєднання різних складників чогось цілого (наприклад, суспільства чи іншої людської спільноти), коли ті не протидіють і не заважають один одному, діють узгоджено, доладно, на кшталт частин єдиного механізму або організму. При цьому явно чи неявно припускається можливість безладу, безладдя, неладу, розладу чи хаосу у межах зазначеного цілого, що може призвести його до руйнування або припинення існування.

Розділ 1. Історія, теорія та методологія соціології

можливості та напрями такого упорядкування. Таке дослідження має передбачати історико-соціологічний, теоретичний та емпіричний аналіз виокремленої проблематики.

Таблиця 2.

Ознаки соціальної впорядкованості та безладності

<i>Спостережувані соціальні феномени</i>	<i>Ознаки</i>	
	<i>впорядкованості</i>	<i>безладності</i>
Цивілізаційна ідентичність	Виразна, однастайна	Невиразна, розділена
Соціальні символи	Єдині, консенсусні	Взаємовиключні, несумісні
Соціальні цінності та ідеали	Загальність, спільність	Сепаратність, протиставлення
Соціальні норми	Однозначність	Суперечливість
Соціальні статуси і ролі	Визначеність	Невизначеність
Соціальні взаємодії	Передбачуваність	Непередбачуваність
Соціальні зв'язки	Сталість	Несталість
Соціальні відносини	Організованість	Стихийність
Соціальні інтереси	Узгодженість	Неузгодженість
Соціальний обмін	Баланс, еквівалентність	Дисбаланс, нееквівалентність
Соціетальна спільнота	Згуртованість	Роз'єднаність
Соціальні процеси	Керованість	Некерованість
Соціальні інститути	Легітимність	Нелегітимність
Соціальний простір	Структурованість	Дифузність
Соціальна структура	Усталеність	Мінливість, рухливість
Функціонування суспільства	Стабільність	Нестабільність
Соціальні зміни	Напередзумовленість	Напереднезумовленість

При цьому головна ідея дослідження полягає у зосередженні уваги на таких напрямках соціального упорядкування суспільної життєдіяльності в Україні, як: а) модернізація, тобто спроби осучаснення суспільства, декларовані, ініційовані та здійснені чинною владою (державою); б) громадянська самоорганізація, тобто генеза та розвиток громадянського суспільства як сфери спонтанних проявів громадської активності осіб та добровільних асоціацій; в) легітимація, тобто визнання і прийняття громадськістю чинного соціального порядку суспільства, його змін внаслідок спроб модернізації та громадянської самоорганізації. Власне модернізацію та громадянську самоорганізацію доцільно розглядати як складові оновлення або облаштування нового соціального порядку суспільства, а легітимацію – як примирення громадян із цими новаціями.

В Україні розробка даної наукової проблеми наразі безпосередньо не здійснюється. Але українські соціологи накопичили значні масиви інформації за даною проблематикою. Зокрема, починаючи із 1994 року, в Інституті соціології НАН України виконується проект «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін» (автор програми – Н. Паніна та Є. Головаха, керівник – В. Ворона). У структурі показників цього моніторингу наявна група емпіричних показників, що вможливають відстеження сприйняття громадянами України рівня соціальної упорядкованості сучасного українського суспільства. Вивчення наявного концептуального досвіду аналізу тенденцій зазначеного сприйняття за вказаними показниками уможливило формулювання основних робочих гіпотез перспективного дослідження. Ці гіпотези полягають у наступному: а) соціальний порядок у суспільстві є продуктом його історичних особливостей та національної культури (традицій, норм, цінностей, символів та взірців поведінки домінуючої культури суспільства), наслідком попередніх спроб модернізації країни; б) рівень легітимності соціального порядку в суспільстві залежить від індивідуального сприйняття, сформованого під впливом персонального соціального оточення та місця людини в суспільстві (тобто від особливостей соціалізації особистості у ранньому віці, залежних від її статі, освіти, місця проживання, статків сім'ї, релігійності, цінностей, вподобань, життєвого досвіду, соціального становища та адаптованості тощо); в) різні (економічні, демографічні, регіональні, етнічні, поселенські, професійні та ін.) верстви сучасного українського суспільства мають відмінні сприйняття соціального порядку у ньому.

У перебігу верифікації наведених гіпотез необхідно систематизувати протосоціологічні та соціологічні теоретичні інтерпретації соціального порядку, узагальнити досвід вітчизняних досліджень проблематики соціальної упорядкованості суспільства, розробити концептуальні засади дослідження соціального порядку у перехідному суспільстві, з'ясувати особливості відтворення, модернізації, самоорганізації та легітимації соціального порядку в сучасному українському суспільстві. У підсумку можливе отримання таких основних наукових результатів, як історико-соціологічна періодизація розвитку

концепту соціального порядку, теоретична типологія соціального порядку в суспільстві, концептуалізація соціального порядку у перехідному докорінно змінюваному суспільстві, з'ясовані особливості відтворення, модернізації та самоорганізації соціального порядку в Україні, виявлені тенденції легітимізації чинного соціального порядку в сучасному українському суспільстві, обґрунтовані рекомендації щодо політики модернізації українського суспільства з метою підвищення рівня його соціальної упорядкованості.

Соціальна значущість проектного дослідження полягатиме в тому, що за умови здійснення воно стане спробою науково-інформаційного супроводу процесів модернізації сучасної України, засвідчить намагання академічної соціології інтелектуально впливати на перебіг суспільних перетворень. Водночас економічна значимість пропонованої наукової роботи полягатиме в інформаційному сприянні виробленню оптимальної державної політики щодо модернізації сучасного українського суспільства як передумови ефективності та глобальної конкурентоспроможності його національної економіки.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Уоллес У. Про дисциплінарну матрицю в соціології / Уолтер Уоллес // Філософська і соціологічна думка. — 1994. — № 1–2. — С.103–117. 2. Кули Ч. Х. Человеческая природа и социальный порядок / Чарльз Хортон Кули. ; пер. с англ. — М. : Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000. — 320 с. 3. Bendix R. Nationbuilding and Citizenship: Studies of Our Changing Social Order / Reinhard Bendix. 3rd Revised edition edition. — Transaction Publishers, 1996. — 484 pp. 4. Chomsky N. Powers and Prospects: Reflections on Human Nature and the Social Order / Noam Chomsky. — Boston : South End Press, 1996. — xii + 244 pp. 5. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою: Лекції на тему політики свободи у ХХІ столітті / Ральф Дарендорф. ; пер. з нім. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — 109 с. 6. Fukuyama F. The great Disruption: Human Nature and the Reconstruction of Social Order / Francis Fukuyama. — New York : The Free Press, 1999. — 354 pp. 7. Beck U., Giddens A., Lash S. Reflexive Modernization: Politics, Tradition, and Aesthetics in the Modern Social Order / Ulrich Beck, Anthony Giddens, and Scott Lash. — Polity Press and Stanford University Press, 1995. — 225 pp. 8. Beck U. The Reinvention of Politics: Rethinking Modernity in the Global Social Order / Ulrich Beck. — Oxford : Polity, 1996. — vi + 206 pp. 9. Гантінгтон С. П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / Семюел П. Гантінгтон. ; пер. з англ. — Л. : Кальварія, 2006. — 474 с. 10. Хантінгтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. / Семюэл П. Хантінгтон ; пер. с англ. — М. : Прогресс-Традиция, 2004. — 480 с. 11. North D. C., Wallis J. J., Weingast B. R. Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History / Douglass C. North, John Joseph Wallis, and Barry R. Weingast. — Cambridge : Cambridge University Press. 2009. — 308 pp. 12. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с.